

Володимир Шаповал

ШАПОВАЛ Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія, філософія культури, філософія права.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ

Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У статті здійснена спроба проаналізувати поетичну творчість Т.Г. Шевченка під кутом зору виявлення у ній філософського змісту і зробити на цій підставі більш широкі узагальнення з приводу форм та методів філософування.

Ключові слова: філософія, поезія, культура, свобода, зміст та форма філософування.

У вітчизняній і світовій культурі існує досить стійке переконання, що Т.Г. Шевченко – це великий поет, один з засновників української літературної мови і літератури, який безкомпромісно відстоював ідеї свободи, самобутності національної культури і самовизначення українського народу. У своїх поетичних і драматичних творах він яскраво описав героїчні сторінки вітчизняної історії, народне життя, побут і характери простого народу, його основні надії і сподівання. Немало великих поетів, через особливу прозорливість, дану їм чи то Богом, чи то природою, у своїй творчості часто підносяться до всеосяжних узагальнень, бачать набагато далі за звичайних людей, прозирають майбутнє. Чи може ця характеристика бути віднесена до Т.Г. Шевченка? У якій мірі його літературна творчість може бути названа також і філософською?

Психологи стверджують, що основні враження людина отримує в період від народження до шести років, а потім переживає ці враження все подальше життя. Незважаючи на те, що біографія Т.Г. Шевченка досить добре вивчена, насправді багато подробиць його дитинства залишаються невідомими. Проте, не викликає сумніву, що дитинство поета було досить безраднішим, як і у багатьох його сучасників, які терпіли тяжку долю кріпацтва, по суті – рабства. Це позначилось на його поезії, де елементи туги, жалю, глибокої печалі пронизують чимало віршів та поем, які б події там не змальовувалися. Найчастіше у цих творах зустрічаються такі слова як «сум», «плач», «сльози». З раннього дитин-

© В. М. Шаповал, 2014

ства Т.Г. Шевченко відчував на собі те, що називають «другорядністю»: зверхнє ставлення до українців, їх способу життя, української мови. В Україні забрали навіть власне ім'я, називаючи її Малоросією. Але разом з цим, поет відчував і розумів несумісність рабства з розвитком вільного людського духу і всебічним розкриттям здібностей кожної людини, незалежно від її соціального стану. Українська народна культура і побут, рідна природа, народне мистецтво, національна історія викликали у нього захоплення і категоричну незгоду з упередженими оцінками шовіністично налаштованих російських і проросійських інтелектуалів. У ньому жило непереборне бажання довести, що в українській культурі велике минуле і не менш величне майбутнє. Справа лише у тому, щоб українці повернули собі незалежність і свободу.

Значну частину свого життя Т.Г. Шевченко провів поза Україною: у Петербурзі, Москві, Нижньому Новгороді, на засланні у казахських степах. Тривале перебування в оточенні інших культур, знайомство з традиціями і звичаями інших народів, укріплювало його впевненість у тому, що національна культура й українська мова мають своє власне обличчя, свій абсолютно неповторний образ і зміст. За його переконаннями, досягнення вітчизняної літератури і філософії повною мірою відповідали світовому рівню. Юрій Дрогобич, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, філософія Києво-Могилянської академії взагалі є найяскравішим підтвердженням цьому. Таке ставлення Великого Кобзаря до своєї культури не є свідомим викривленим патріотизмом, який спонукає людину бути суб'єктивною у своїх твердженнях і оцінках. Т.Г. Шевченко, безумовно, був патріотом, але він був не сліпим патріотом, не був фанатиком, прибічником того патріотизму, про який кажуть, що він є останнім притулком негідників. Світосприйняття і переконання поета, що знайшли прояв у його багатогранній творчості, зовсім не свідчать про яку б то не було політичну чи літературну заангажованість, або про хворобливий націоналізм, що переходить у шовінізм і є прямою дорогою до політичних та кримінальних злочинів. Він любив рідну Україну з розплющеними очима, бачив її світлі і темні сторони, безперечно переваги і те, що заслуговує на засудження. Звертаючись до недавнього минулого, поет зі скорботою зазначав:

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають...

Шевченко закликав брати краще від своєї власних культурних надбань та інших культур, не втрачаючи своєї самобутності. Лейтмотивом його поетичної творчості був безперервний протест проти

рабства, приниження людської гідності, прагнення до того, аби вільні люди могли жити у своїй вільній землі. Разом з тим, поет наголошував на тому, що не слід упадати у помилкову зарозумілість, самокритично ставитись до себе:

Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий
На свою країну
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся...

Як і будь який великий художник, Т.Г. Шевченко багато у чому жив відчуттями, безпосередньо, по-дитячому переживаючи стосунки з іншими людьми і навколишньою дійсністю. Сплески відчуттів інколи призводили до різких думок та оцінок. У його віршах має місце певна гіперболізація ставлення до того, що відбувається навколо, різкі оцінки минулого і сьогодення, інших народів, релігій та культур. Разом з тим, це була тонка, лірична натура, яка відчувала найменші духовні рухи душі іншого, серце поета було відкрите до щирих почуттів, дружби, братерства і любові. У присвяченні до твору «Тризна», написаному російською мовою, Т.Г. Шевченко писав:

Душе с прекрасным назначеньем
Должно любить, терпеть, страдать;
И дар господний, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
Для вас я радостно сложил
Свои житейские оковы,
Священнодействовал я снова
И слезы в звуки перелил.

Такі рядки, на перший погляд, могли б належати кому-небудь з класиків російської поезії, наприклад, А.С. Пушкіну. Але це – теж поезія Т.Г. Шевченка. Вони ще раз переконують, що великий український Кобзар належить до світової культурної спадщини. Не випадково пам'ятники йому встановлено у багатьох країнах світу на всіх материках, окрім Антарктиди. Загалом Тарасові Шевченку в Україні й у світі встановлено приблизно 1100 пам'ятників. Це – найбільша кількість монументів, встановлених одній особі, якщо не враховувати вождів тоталітарних режимів і пам'ятників невідомому солдатові.

З пошаною ставлячись до гуманістичних надбань російської культури і будучи особисто знайомим з багатьма видатними її представ-

никами: К. Брюлловим, В.А. Жуковським, М. Щепкіним, І.С. Тургенєвим, – Т.Г. Шевченко, разом з тим, гнівно засуджував тих, хто поневолив український народ, позбавив його рідну країну свободи, обернув її у рабство. Він безжально таврував тих, хто розбестив інтелектуальну еліту, позбавив її можливостей жити, спираючись на національний ґрунт, свою мову, історію і культуру. У душі поета жило гостре відчуття протесту проти історичної несправедливості, що сталася з українським народом і бажання виправити цю несправедливість. Подібні погляди прямо перекликалися з ідеями передових мислителів і філософів Заходу, були співзвучними європейському Просвітництву XVIII-XIX ст. Будучи одним з представників пізнього українського просвітництва, поет писав:

Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!

Сьогодні у вітчизняній культурі «українськості», за певними ознаками, менше, ніж було у пригнобленій царизмом Україні середини XIX ст. За часів Т.Г. Шевченка особливо гостро для української культури стояло завдання заявити про себе, стати спочатку впізнаною, а потім і добитися загального світового визнання. Сьогодні великій Кобзар потрібний нашому народові, крім іншого, і для того, щоб українській національній культурі зберегтися, не втратити своє обличчя, зберегти національну ідентичність, не розчинитися у сучасному світі, що глобалізується. Поет неодноразово підкреслював, що нам є чим пишатися. У серці українського народу живе нездоланна жага до свободи. Україна століттями вела боротьбу за свою незалежність, отримання своєї державності. Багато народів зазнали поразки у цій боротьбі, були асимільовані іншими народами, втратили свої землі, рідну мову і культуру. Українцям вдалося зберегти все це. У жорстокій багатовіковій боротьбі вони завоювали незалежність, стали господарями на своїй землі. Сьогодні завдання полягає у тому, щоб зберегти соціальні і культурні надбання предків і багаторазово примножити їх. Якоюсь мірою, це буде виконанням заповітів Т.Г. Шевченка, реалізацією його мрій. Поет закликав:

Свою Україну любіть,
Любіть її..., во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Разом з побудовою нових соціальних і державно-правових відносин, стоїть нелегке завдання подолання недоліків і негараздів, прита-

манних вітчизняній ментальності, на які вказував Великий Кобзар. Від часів Київської Русі наша країна постійно потерпала від розбратів та міжусобиць, які роздирали суспільство, приносили горе та страждання простим людям. Всі звертання на те, що українці мали недружніх сусідів, які завжди тільки й чекали слушного моменту, щоб поневолити нас, є непереконалими. Недоліки слід шукати, перш за все, у самих себе. Наприклад, історія відносин Франції та Англії – це безперервна вервечка воєн та воєнних конфліктів. Була, навіть, така чорна полоса, як Столітня війна, що зруйнувала обидві країни щент. Але це не завадило їм пізніше відновитись і перетворитись на наймогутніші держави світу. Це могло статись лише тому, що кожна з цих країн подолала внутрішній розбрат і дійшла до єдності народу, що стало запорукою всіх подальших досягнень. Ідеї єдності, збереження цілісності держави і самобутності національної культури, ідеї моральності і свободи наскрізь проходять через усю поетичну і художню творчість Т.Г. Шевченка.

У багатьох своїх творах поет піднімається до високих філософських узагальнень. Наприклад, у вступі до поеми «Гайдамаки» він писав:

Все йде, все минає — і краю немає
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.

Таких глибоко філософських думок чимало у поезіях Кобзаря. Скептики можуть сказати, що, хоча у Т.Г. Шевченка чимало філософських думок і його можна назвати філософуючим поетом. Та, все ж таки, – поетом. А поезія, як і взагалі література, – це дещо інший жанр, аніж філософія. Яким чином може стикуватись поетична форма вираження зі всезагальністю і глибиною філософій рефлексій?

Довгий час в академічному філософському середовищі вважалося, що найбільш адекватним вираженням філософії виступає філософський трактат, виконаний за всіма канонами науки, що спирається на логічні обґрунтування і доказові висновки. Сама філософія вбачала свій ідеал у вигляді наукової теорії або так званої «суворої науки». Все інші форми філософствування розглядалися як маргінальні, а, отже, – лише певним наближенням або прелюдією справжньої філософії і не заслуговують на серйозну увагу. Прибічники даного підходу стверджували, що, дійсно, філософські ідеї можна виявити у творчості великих письменників та поетів, таких, як, наприклад, Есхіл, Рабле, Шекспір або Гете. Та справжню філософію нібито маніфестують такі фігури як Аристотель, Спіноза, Кант і Гегель.

Але цим поглядам можна навести численні контраргументи. Наприклад, Сократ уважав, що філософія взагалі може існувати лише у

формі живого усного слова. Вона розвивається як безпосередній діалог між людьми, які реально живуть у певний час у певному культурному середовищі, одночасно стурбовані безкорисливими пошуками істини. У цих пошуках вони використовують не лише логіку, але всю гаму людської суб'єктивності: почуття, волю, інтуїцію, надраціональне сприйняття світу. Саме внаслідок таких міркувань Сократ не фіксував письмово свої роздуми, а передавав їх у невимушених бесідах з учнями. У свою чергу, філософські твори Платона є не сухими науковими трактатами, а, скоріше, це – художні твори, герої яких живуть складним різнобарвним життям, піднімаючи у безпосередньому спілкуванні важливі філософські питання. Вже Платон показав зразок такого типу філософствування, в якому грань між філософією і літературою є досить умовною. Надалі в історії філософії важко провести беззаперечну межу між науковими та ненауковими різновидами філософії. Можна казати про певне доповнення між різними формами філософствування, основні вектори яких визначали релігійна, наукова і літературно-поетична філософія.

Дійсно, окрім таких суворих раціоналістів як Декарт чи Спіноза, були ще й такі мислителі як Паскаль чи К'єркегор, які наповнювали свої філософські твори не тільки глибокими узагальненнями, але й чисельними метафорами і поетичними образами. Також важко дати однозначну оцінку, наприклад, творчості Ф.М. Достоевського чи Л.М. Толстого. Вони, безумовно, є великими письменниками XIX-XX ст. Проте, в їх літературних творах міститься так багато філософських думок, що це дало привід західним експертам уважати їх одними з значних російських філософів. За часів панування класичного раціоналізму подібний стиль філософських роздумів не знаходив визнання у середовищі академічної філософії. Але пізніше з'ясувалося, що ці мислителі розкрили такі недоторкані раніше глибини людського духу, що їх можна назвати основоположниками нового філософського напрямку, що став вельми актуальним у XX ст., – релігійно-екзистенціального філософствування.

Повертаючись до творчості Т.Г. Шевченка, слід зазначити, що питання про форму філософствування представляється не таким вже другорядним, як здається на перший погляд. Наполягаючи на беззаперечності такого підходу, інколи робиться досить спірний висновок про те, що існують так звані «філософські» і «нефілософські нації». Іншими словами, деякі народи всім ходом своєї історії і культури досягають ступеню високої філософії, а інші, нібито, не змогли наблизитись до такого рівня, або – вже ніколи не підійдуть до нього, оскільки повністю підпадають під владу запозичення чужих філософських ідей

і принципів. Є країни, які нібито представили зразки глибоких, всебічно розроблених, філософських систем, до яких зазвичай відносять Стародавню Грецію, Італію, Німеччину, Францію чи Англію. Інші народи пізніше залучилися до цивілізаційних процесів, до високої духовної творчості, а отже у сфері філософії нібито завжди виступатимуть у ролі тих, хто доганяє, не створюючи нічого оригінального.

Таку точку зору можна було б уважати виправданою, якби існувала одна єдина, еталонна форма філософствування і постійний, незмінний набір філософських проблем. Проте, з одного боку, розвиток світу і культури ставить перед людством нові і нові проблеми, інколи, такі, що ніяким чином не могли виникнути у минулому. З іншого боку, виникають нові форми і способи пошуків відповідей на питання, що постають, нові форми їх осмислення, специфіка яких залежить від часу, місця і конкретних соціокультурних обставин. Як нам представляється, було б невірним уважати дійсно філософськими лише ті твори, які мають сувору наукову або наукоподібну форму, відмовляючи у цьому іншим, ненауковим та літературним формам філософствування. Сама наука у наш час переходить від неklasичної до постнеklasичної стадії, де найважливіше значення набуває плюралістичність творчих пошуків мислителя, здатність абсолютно вільно продукувати оригінальні ідеї, якої б форми ці ідеї не набували. Багатовекторність, мультикультуралізм світової культури є сьогодні загальноновизнаним фактом. А отже, різноманітність форм та способів філософування як у минулому, так і у сьогоденні є абсолютно прийнятним.

Таким чином, якщо погодитись з тим, що філософія може існувати не лише як «сувора наука», а має найрізноманітніші форми, де поетична форма займає далеко не останнє місце, то це веде до цілком виправданого висновку, що немає «філософських» і «нефілософських націй». Кожен народ виробляє свою унікальну філософію, різниця лише у тому, що ця філософія знаходить вираження у різних формах. Одним з найяскравіших проявів українського, можна сказати, поетичного духу є саме філософські погляди Т.Г. Шевченка, що знайшли свої чудовий прояв у його поезії.

Вищезначене дозволяє зробити висновок, що не лише за змістом, але й з точки зору форми Т.Г. Шевченка з повними підставами можна віднести до поетів-філософів, які викладали свої узагальнюючі філософські думки у поетичній формі, що взагалі є однією з виправданих форм світового філософування. Окремі зразки його поетичної творчості можна розглядати як приклад романтично-екзистенціальне філософствування, у центрі якого перебуває людина, її місце у світі, її переживання, трагічність її долі, її призначення та її свобода. Хоча

Тарас Шевченко не мав вищої філософської освіти, не залишив спеціальних філософських праць, але, завдяки надзвичайним природним здібностям, геніальній здатності за окремими деталями бачити глобальні тенденції, у своїх літературних творах він показав чудові зразки розуміння сутності своєї епохи, народного духу, історії українського народу, національної культури, виразив чимало філософських ідей, що мають загальнолюдську цінність.

Література

1. Шевченко Т.Г. Поезія 1837-1847 / Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – 782 с.
2. Шевченко Т. Г. Поезія 1847-1861 / Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 784 с.
3. Шевченко Т. Г. Щоденник / Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 5. – С. 11-190.

Шаповал В.Н.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ТВОРЧЕСТВА Т.Г. ШЕВЧЕНКО

В статье сделана попытка проанализировать поэтическое творчество Т.Г. Шевченко под углом зрения обнаружения в ней философского содержания и сделать на этой основе более широкие обобщения по поводу форм и методов философствования.

Ключевые слова: философия, поэзия, культура, свобода, содержание и форма философствования.

Shapoval V.N.

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF CREATION OF T.G. SHEVCHENKO

An attempt to analyse poetic creation of T.G. Shevchenko is done in the article under the corner of discovery in it of philosophical maintenance and to do on this basis more wide generalizations concerning forms and methods of philosophizing.

Keywords: philosophy, poetry, culture, freedom, maintenance and form of philosophizing.

Надійшла до редакції 7.03.2014 р.